

BOEKEN

Muiters en dissonanten.

1.

Waarom luisteren wij zo graag naar goed vertelde verhalen? De mens is van nature een "nieuws-gierig" wezen. Net als jonge poezen kruipen we in allerlei kasten en dozen, om onze omgeving te exploreren. Als nieuwsgierige wezens met een hoogontwikkeld hersenstel - die kwalificatie hebben we uiteraard onszelf gegeven - kunnen we dat ook symbolisch doen: we kruipen in allerlei dozen en kasten van de taal, want onze wereld is nu eenmaal tegelijk materieel en symbolisch. Het is voldoende dat de pastoor zijn saaie homilie even onderbreekt met de zin "Gisteren nog vertelde me een vrouw, een moeder van kinderen..." en de half ingedommelde parochianen gaan rechtzitten, één en al aandacht. Of iemand zegt: "Er was eens, heel lang geleden..." en de luisteraars geven de spreker een tweede kans.

Waarom hebben die echt gebeurde, fictieve of fantastische verhalen zo'n invloed op ons? Kan het zijn dat ze ons iets over onszelf vertellen, over onze afkomst en al de mogelijkheden die vaag in ons sluimeren en die de stof uitmaken van onze dagdromen?

2.

We zijn niet alleen nieuwsgierige, maar ook ongeduldige wezens. Wanneer we klein zijn, kunnen we niet vlug genoeg groot worden. Tegen het einde van een zalige vakantie, willen we weten, hoe de zaken er thuis zullen uitzien en we worden ongeduldiger, naarmate we dichter bij onze stad komen die we een paar weken geleden nog met zoveel energie ontvlucht zijn. Door onze verbeeldingskracht zijn we op de toekomst gericht, waarvan we zonder enige gegronde reden hopen, dat ze beter zal zijn. Uit dit ongeduld zijn veranderingen allerhand ontstaan, ook revoluties.

3.

Maar hoe rijmen we deze oriëntering op de toekomst tezamen met onze blijvende fascinatie voor het verleden? Ons individuele en collectieve verleden bestaat uit een massa aan gemiste kansen, die elk voor zich de belofte van een betere toekomst in zich droegen. Maar deze mislukkingen schrikken ons

niet af, net zoals kinderen van gescheiden ouders ervan overtuigd zijn, dat zij het helemaal anders en beter zullen doen dan hun ouders. Net zoals verliefden weten, dat er nog nooit een koppel zo verliefd is geweest en zo gelukkig. We willen weten waar we vandaan komen, maar we gebruiken die informatie onbewust selectief, omdat het enige dat voor ons telt, uiteraard datgene is wat ze zelf kunnen en dus zullen doen.

4.

Daarom had Leopold von Ranke ongelijk, toen hij beweerde, dat de geschiedenis de dingen kon voorstellen "wie es gewesen war", objectief en zonder vervormingen. We weten onderhand al een tijdje, dat wat we "geschiedenis" noemen, een selectieve keuze uit feiten van dat verleden is, gefilterd door de subjectiviteit van de historicus. Geschiedenis wordt dus datgene, wat de historici belangrijk genoeg vonden om te bespreken. De moderne geschiedschrijving heeft zich wellicht kunnen bevrijden uit de greep van de mythologie, maar ze is het slachtoffer geworden van de mythe van haar eigen objectiviteit en wetenschappelijke zekerheid.

5.

We hebben, sinds de Oudheid, gedacht dat we lessen uit het verleden moesten leren. Tijdens de Hellenistische periode verschenen er moraliserende biografieën van grote mannen, van wie de woorden en daden als stichtende voorbeelden aan de lezer en, via het onderwijs, aan de jeugd werden voorgesteld. Het christendom, dat in deze periode ontstaan is, heeft deze traditie voortgezet met de levens van martelaren, heiligen en mystiekers, maar bovenal met het levensverhaal van de belangrijkste van alle mensenkinderen, de rebbe en profeet Jezus, die de Messias is. Net als de Stoïcijnen zich moesten laten leiden door het heldhaftige voorbeeld van de stervende Socrates, zouden de christenen zalig worden door de telkens opnieuw begonnen "imitatio Christi", de navolging van Christus en zijn grote heiligen. Deze moraliserende exemplariteit is tot op vandaag blijven bestaan.

Als kind geraakte ik in de ban van een reeks biografieën, uitgegeven door Lannoo. De reeks heette "Dietse Gestalten", de levens van grote, voorbeeldige Nederlanders en Vlamingen, van Zannekin en Willem van Oranje, en van de Geuzen tot de Gebroeders van Raemdonck aan de IJzer. Ik heb deze reeks verslonden. Net zoals later mijn kinderen in de Verenigde Staten vertrouwd geraakten met figuren als George Washington, Helen Keller, Thomas Edison, het Indiaanse opperhoofd Tecumseh en Dr. Martin Luther King.

En waarom denkt u, dat in de jaren tachtig onze boekenmarkt overspoeld werd met de biografieën van dode en levende grote managers, de heiligen van de Nieuwe kapitalistische Wereldorde?.

6.

Kunnen we dan inderdaad lessen trekken uit het verleden, of is ook dat een moeilijk uit te roeien mythe? Een citaat van de bekende Israëlische filosoof, wetenschapper en vredesactivist Yeshayahu Leibowitz:

"De geschiedenis herhaalt zich nooit en kan zich niet herhalen, wetmatigheid is de geschiedenis vreemd.

Hieruit volgt noodzakelijkerwijs dat het onmogelijk is uit de geschiedenis lering te trekken en dat vragen als 'wat kunnen we hieruit leren?' onzin zijn. We leren er niet van, misschien kunnen we er hoogstens kennis mee verwerven over dat wat geweest is, en daaruit kunnen geen conclusies worden getrokken voor de toekomst. Waarom niet? Omdat de feiten waarvan ik als historisch onderzoeker iets meen te hebben geleerd, zijn gebeurd in een situatie die nooit meer zal terugkeren."

"En aan diegene die vraagt wat kennis van de geschiedenis dan voor zin heeft; antwoord ik in alle brutaliteit: als u niet geïnteresseerd bent in kennis, bent u geen mens, maar een dier!

Dat is wat Aristoteles ongeveer 2350 jaar geleden heft gezegd."

7.

Uit deze stellingen volgt dan als eerste vaststelling dat Jan Debrouwere een mens is. Hij is duidelijk geïnteresseerd in kennis. Om te beginnen van zijn niet alledaags verleden, en vandaar uit van de traditie, waarin dit specifieke verleden zich heeft kunnen ontwikkelen.

Kunnen ontwikkelen, want er zijn tienduizenden Vlamingen, om het even in eigen kring te houden, die uit dezelfde traditie komen. Die voorouders, grootouders of ouders gehad hebben die met die van Debrouwere kunnen vergeleken worden. En die toch niet het grootste deel van hun volwassen leven in de communistische partij gemiliteerd hebben. Of die wel communist geweest zijn, maar geen flamingant. Of die communist en flamingant geweest zijn, en niet op een bepaald moment de partij verlaten hebben. Of die partij verlaten hebben, en er niet open en bloot en dus heel kwetsbaar over geschreven hebben zoals Jan Debrouwere in De val van Ikarus het heeft aangedurfd. Waarbij hij heel goed wist, dat dit hem niet in dank zou worden afgenomen.

U ziet, er is veel meer nodig dan een gemeenschappelijk ver en nabij verleden om te verklaren, waarom iemand zich zo of anders gaat gedragen. Jan Debrouwere is dus niet alleen een mens, nieuwsgierig en ongeduldig en hartstochtelijk op het verleden én de toekomst gericht, maar hij heeft dat ook in een boek uitgedrukt.

8.

Zijn eerste boek ging in de eerste plaats over zijn eigen ervaring en, vandaar, over die beweging waaraan hij zoveel jaren en energie gegeven had. Dit nieuwe boek gaat over de sociale en historische bodem, waarin een dergelijke utopische beweging - en in mijn woordenboek is "utopisch" een duidelijk positief woord - heeft kunnen wortel schieten. Het gaat, zoals u weet, over vier kettters, dissidenten en verliezers: een middeleeuwse ketter in de klassieke betekenis van dat woord, een leider van de opstandige Duitse boeren, een revolutionaire vrouw en een Russische communist. Het heeft, al was het maar om commerciële redenen, geen zin hier die vier verhalen breeduit na te vertellen. U moet gewoon het boek kopen en ze zelf lezen: ten eerste omdat ze vlot verteld zijn, en dat is bij elk verhaal een noodzakelijk criterium; ten tweede omdat de aangehaalde feiten zoveel mogelijk berusten op historische feiten, voor zover de vaklui, op wie de auteur zich beroept, de feiten hebben kunnen reconstrueren; en ten derde, juist omdat het om verliezers gaat, zoals de democratische communisten van onze tijd verliezers geweest zijn, maar verliezers van het slag van de al eerder aangehaalde Willem de Zwijger, en dat is heel wat anders dan cynisch geworden ex-progressieven en hun alles relativerende organische intellectuelen uit Parijs of Leuven.

9.

Je kan het boek ook lezen als een verzameling van vier case studies, waarbij de vaststelling dat ze hun strijd verloren hebben veel minder relevant is dan de vraag, waarom ze er onder de omstandigheden van hun tijd en omgeving in de eerste plaats aan begonnen zijn. Want het waren stuk voor stuk geen masochistische psychopathen of naïeve dromers. Ze wisten dat hun kansen gering of bijna onbestaande waren en ze konden zich ook anders gedragen hebben door bijvoorbeeld hun mond te houden en thuis te blijven. Maar ze hebben hun mond niet gehouden en ze zijn erop uitgetrokken. Als Don Quijotes? Gedeeltelijk wel. Alleen waren het geen windmolens waartegen ze vochten, maar de bekende krachten van hen die de meerderheid van de mannen en vrouwen van deze wereld al zolang het recht op volledige ont-

plooiing hebben ontzegd: de Rooms-katholieke hiërarchie, de Duitse Keizer en zijn adel, Bismarck en zijn Franse burgerlijke bondgenoten en tenslotte, en dat moet voor de auteur de hardste noot geweest zijn, de apparatschiks van Stalin en de eigen zegevierende communistische partij.

Zonder te moraliseren of, zoals Leibowitz zegt, "lering te willen trekken uit het verleden", kruipt Jan Debrouwere in de huid van zijn voorgangers en geestesgenoten en tracht hij van binnenuit te begrijpen wat hen motiveerde en waarom ze doorgezet hebben. De verhalen nemen je als het ware mee naar binnen en helpen je, enigszins te begrijpen wat zulke ketters en dissidenten bezielt. Niet om ze te bewonderen of te idealiseren, en zeker niet om ze na te volgen. Maar wellicht als een soort spiegels voor onszelf, zodat wij, de auteur en de lezers, uiteindelijk de case study worden. Een beetje in de geest van Bertolt Brecht, die zich afvroeg, wat je doet met een stad en een wereld, waarin onrecht heerst en niemand in opstand komt

Het antwoord op deze vraag staat al in het Boek Genesis. Alleen was er toen nog een Almachtige God om de klus te klaren. Wij staan er, wellicht jammer genoeg, alleen voor.

Ludo Abicht

Jan Debrouwere, Van Muiters en Dissonanten, Leuven: Acco, 1994, 174 p.

Losser Takes All.

Spreekwoordelijk zijn de verklaringen van de partijvoorzitters, daags na de verkiezingen, die een duidelijke nederlaag wegdeneren. Rituele bezweringen van de ontketende natuurelementen, verbleken erbij. Maar de laatste paar verkiezingen is daar toch minstens enige variatie in gekomen. Nu wordt er steevast één instantie met de vinger gewezen en als de echte verliezer van de stembusslag aan de schandpaal geslagen: de opiniepeilingen/opiniepeilers, als betrof het de ideale zondebok die beladen met alle zonden electoraris de woestijn ingezonden wordt. Wie tijdens de verkiezingsnacht of the day after een duidingsprogramma of -artikel wil maken dat enige geloofwaardigheid claimt, moet dan ook een opinie-onderzoeker opvoeren die publiekelijk zijn/haar zonden wil belijden en wil verklaren dat het opinieonderzoek aan een bezinning toe is.

Het opinieonderzoek lijkt wel speciaal daartoe ontworpen te zijn, om de schuld van de verkiezingsnederlagen op zich te kunnen nemen. Dat, en

barnumcampagnes die de politieke tegenstanders hebben gevoerd om het kiespubliek te misleiden. Pervers aan deze complottheorie is dat die opiniepeilingen terzelfdertijd ook altijd heel erg serieus genomen zijn. De opiniepeilingen moeten eerst, blijkbaar terecht, heel geloofwaardig - want wetenschappelijk, genomen zijn om achteraf te kunnen worden afgeschoten. Dat verklaart meteen ook de populariteit van die peilingen en de lezingen en boekjes van de peilers. Nadat ze collectief geofferfd werden in de eerste dagen na de verkiezingen, duiken ze ongeschonden weer op om het onderwerp van de dag uit maken voor de werknemers in de zachte sector tijdens hun treinreis naar Brussel. (De harde sector heeft iets vergelijkbaars: het marktonderzoek, maar dat wordt niet op de trein, maar in de files besproken).

Dat veel onvrede m.b.t. de peilingen meer te maken heeft met hun interpretatie; met de verwachtingen die men er tegenover koestert, dan met de onderzoeken zelf, valt tussen de plooiën. Ofwel omdat men die verkeerde interpretaties niet wil toegeven omdat men én de peilingen zelf én het feit dat ze 'nog maar eens verkeerd bleken' anders moeilijk nog zou kunnen gebruiken om het eigen kraam te stutten; ofwel omdat de gepeilde resultaten weinig spectaculair zijn en ze dus noch het dode moment in het gesprek tijdens die treinreis naar Brussel kunnen verhelpen, noch identiteitsbevestigend zijn voor de commentatoren omdat het motiverend karakter voor het handelen van de gesprekspartners te waterig is (met niet-spectaculair resultaat dat de richting van je handelen bepaalt, maakt van je handelen iets weinig-spectaculairs; je kan er je gesprekspartner dan ook niet mee met verstomming slaan).

Om enige amusementswaarde te hebben moeten de opiniepeilingen, ondanks hun algemeenheid die ze per definitie met zich dragen, heel particulier zijn en dus bij voorkeur uitgevoerd geweest zijn na een opmerkelijke gebeurtenis (een schandaal of zo). Pas dan kan je er van uit dat de naald wat uitslaat op de politieke schaal van Richter, kan je grote gevolgen (grote verschuivingen) aantonen waarmee je heuse tendensen kan pretenderen te hebben ontdekt. Opiniepeilingen puren er hun marktwaarde uit. - Dat heb ik opgevangen in een gesprek met enkele jongens uit de harde sector toen we vastzaten in de ochtendfile op een van de invalswegen van Brussel. - Het peilen naar de mening van de gemiddelde Vlaming is een lucratieve bezigheid, het produkt dat geleverd wordt moet verkocht worden en daartoe moet het onaantastbaar én spectaculair zijn, en dus moet het er wetenschappelijk uitzien en het moet toch verstrekkende en algemene conclusies verbinden aan heel particuliere zaken. Er wordt van een opiniepeiling dus geëist dat het een levende contradictie in de termen is.

Jaak Billiet, misschien wel de goeroe van het opinieonderzoek probeert het een en het ander over opiniepeilingen uiteen te zetten in 'Ondanks Beperkt Zicht'. Het boek probeert duidelijk te maken waarvoor een opinieonderzoek kan dienen; wat het juist (niet) onderzoekt en waar de grenzen liggen. In tijden waar opiniepeilingen de politiek zijn gaan bepalen (waarover straks meer), lijkt dat geen slecht idee. 'Ondanks beperkt zicht' zet de puntjes op de 'i' m.b.t. de verwachtingen die men tegenover de peilingen kan en mag hebben. Misschien heeft dat te maken met de hierboven beschreven 'bezinning' die de opiniepeilers zeggen te willen organiseren telkens hun voorspellingen door de feiten worden achterhaald en kan je dit boek bezien als noodzakelijk snoeiwerk om de plant leefbaar te houden. Het boek zal wellicht dat effect hebben: het insnoeien zal er voor zorgen dat alles binnen de perken blijft, dat er door de politieke commentatoren gas terug genomen wordt zodat het opinieonderzoek opnieuw enig serieus krijgt en dus weer zonder blozen in stelling kan worden gebracht om met een blijvende geloofwaardigheid tijdens de volgende verkiezingsnacht andermaal tot zondebok te kunnen worden gemaakt...

Maar natuurlijk kan je dat Jaak Billiet niet echt aanwrijven. Zoveel cynisme dicht ik hem niet toe. Ik verdenk hem niet van een doelbewuste aktie in die zin. Het zou afbreuk doen aan de kwaliteiten van het werk. Het is echter niet denkbeeldig dat een dergelijk mechanisme (na dat van het rituele offeren, nu het rituele wassen) meespeelt om de verkoopwaarde (een zorg van de uitgever) en de leeswaarde (gespreksrelevantie, een zorg de lezer) op te krikken. Anders valt het moeilijk te begrijpen dat er na de boom van publikaties van opinieonderzoeken, nu ook een boom te ontwaren valt van reflectief opinieonderzoek. Het is wachten op een opinieonderzoek naar de opinies m.b.t. opinieonderzoek. De publikatie van dergelijke boeken op zich moet daarom nog niet verwonderen. Studenten hebben immers een cursusboek nodig. Maar de populariteit van die 'cursi' bij het brede publiek is wél opmerkelijk.

Het boek zelf dan. Het verschilt dus van boeken over opinies, stemgedrag en attitudes, in die zin dat het hier wel degelijk gaat om een boek over opiniepeilingen. Billiet maakt wel gebruik van opinieonderzoeken om zijn meta-stellingen m.b.t. die onderzoeken duidelijk en aanschouwelijk te maken. Maar de aangehaalde data zijn slechts als de foto's in de Playboy (zoals je weet: wel een verkoop-, maar geen koop-argument, want dat zijn de 'toch

altijd zeer goede en interessante interviews'). De publieke analyse-orgasmes op die trein naar Brussel echter,... Maar goed; ik dwaal weer af.

Billiet zoekt in z'n boek naar de normatieve aanspraken van het opinieonderzoek die terecht zijn. Hij probeert de controle van de verzamelde data op punt te zetten en duidt op het belang van het referentiekader waarin ze moeten geplaatst worden om aan het misleidend effect van die peilingen te verhelpen. 'Ondanks beperkt zicht' is met andere woorden een poging om een onderscheid aan te brengen tussen een opiniepeiling en wetenschappelijk onderzoek naar meningen, attitudes, etc... en om een antwoord te bieden op de vraag naar het inzicht dat een wetenschappelijk onderzoek kan bieden.

De conclusie is dat er 'ondanks het beperkte zicht' dat een onderzoek ons kan bieden, men toch tot een inzicht in de maatschappelijke constellaties en evoluties kan komen. Maar daartoe moet men toch voorbij de naakte data, bij de reflectie geraken. En dat is eigenlijk al buiten het bereik van het opinieonderzoek zelf. Hier roept hij de hulp in van theoretici: "Ondertussen is het alvast duidelijk dat het inzicht maar kan komen van een wisselwerking tussen gegevens en theorieën van denkers. Gelukkig zijn er (...) zo enkelen bedrijvig rond (sic) het domein dat mij boeit, nl. Luc Huyse en Mark Elchardus." (p. 11)

Het probleem is een overgang te maken van (1) peiling naar wetenschappelijk onderzoek; (2) naar inzicht in de maatschappelijke stromingen; en (3) van particulier inzicht naar een sociologische theorie. Elke overgang heeft daarbij zijn specifieke hinderlagen (actief te interpreteren). Naast de moeilijkheden die spelen m.b.t. het conceptueel kader levert de eerste overgang ook een achttal technische problemen op. Vertekening kan je krijgen omdat een deel van het representatief publiek niet bereikbaar is, antwoorden achterhoudt of moedwillig vervalst (bv. m.b.t. het inkomen en de houding tegenover vreemdelingen), beïnvloed werd door de ondervrager; omdat er dingen onderzocht worden die niet bestaan (m.i. komt dat vaker voor dan we willen geweten hebben); omdat het verschil tussen geen en een zwakke mening niet goed gemaakt wordt of omdat de invloed van de media zich laat gelden in deze. Verder zijn heel wat mensen geneigd om het eens te zijn met alles wat er gezegd wordt en wordt men nogal vaak geleid door de vraagcontext en/of de andere vragen. En tenslotte houdt men te weinig rekening met de problemen die rijzen als je de antwoorden juist wil interpreteren. Het veronderstelt een zeker inzicht in de cognitieve processen die zich afspelen als men antwoord op de vraag waarom men iets doet/gedaan heeft. 'Waarom heb je voor die partij gestemd?' is m.a.w. slechts een eenvoudige vraag die eendui-

dig kan beantwoord worden als je abstractie maakt van alle mogelijke nuanceverschillen die er bij 'daarom' mogelijk zijn.

Volgens Billiet lost de onderzoeker veel problemen op als hij/zij zich aan een soort regel van drie houdt. D.w.z. dat de onderzoeker een redelijk wantrouwen t.a.v. de eigen data moet bewaren; transparantie moet nastreven en dus zich deontologisch zodanig opstelt dat het eigen falen onder ogen kan gezien worden; en tenslotte moet beseffen dat onbedoelde effecten op zichzelf waardevolle gegevens zijn die je kunnen helpen bij de interpretatie. Eigenlijk gaat het om evidenties, behalve dan de eis er permanent aan te denken en er rekening mee te houden, zowel door de onderzoeker als door diegene die achteraf de resultaten doorneemt en er conclusies wil uittrekken.

Hoedanook zullen die conclusies voorzichtig moeten zijn, willen ze niet de realiteit vatten of er vat op hebben.

Dat en meer past Billiet vervolgens toe op onderzoeken naar de houding van de Vlamingen tegenover vreemdelingen, het stemgedrag op 24 november en naar het relatieve belang van waarden(-verschuivingen) in onze samenleving om uiteindelijk bij algemene maatschappelijke evoluties te belanden. Tenslotte bekijkt hij wat daar uit moet besloten worden i.v.m. de sociologie vermag in relatie tot het beleid.

'Gekaapte Deugden. Over de nieuwe breuklijn en de zin van limieten' van Mark Elchardus, is in zekere zin gelijkaardig van opzet. Ook hier wordt er nagedacht over de mogelijkheden en onmogelijkheden van opinieonderzoek. Maar in tegenstelling tot Billiets boek gaat het hier niet over een theoretische en abstracte uiteenzetting (al haalt Billiet wel voorbeelden aan), maar om een werk dat direct maatschappelijk en politiek relevant is. Het is concreet en Elchardus ontwikkelt er een mening mee. Het is een relevante stellingname in een concrete situatie en dat maakt het interessanter.

Uitgangspunt hier, is zoals zo vaak bij recent werk m.b.t. opinies, de stembus-slag van 24 november 1991 en haar nasleep. Maar Elchardus betreft er meer omvattende gebeurtenissen (de 'conservatieve-, reaganiaanse-tacheriaanse revolutie') bij. Dat maakt het mogelijk meer te verklaren en dus ook beter te begrijpen dan we doorgaans gewend zijn bij publikaties in het genre. Hij hoeft, in tegenstelling tot Billiet, niet te verwijzen naar anderen om te zeggen wat hij te zeggen heeft (dit is geen tekortkoming van Billiet, maar inherent aan de opzet van z'n boek) en hij kan zelfs aannemelijk maken dat en waar andere sociologen de bal misgeslagen hebben met hun onderzoek. Elchardus'

werk is tenslotte in het geheel niet vrijblijvend. Het is geen 'cursus' waarover eventueel examen kan afgelegd worden, maar een politieke daad waaruit politieke conclusies te halen zijn.

Elchardus maakt een onderscheidt binnen de reeds veel besproken 'politieke herverkaveling'. Er is de herverkaveling op electoraal vlak ('het signaal van de kiezer'), het door elkaar schudden van de electorale structuur ('het electorale wegnnet, de aanwezigheid en onderlinge verhoudingen van partijen en de betekenissen die fenomenen als ongeldig stemmen krijgen; de 'wegen' die naar een bepaald stembusresultaat leiden), en ten derde de herverkaveling op het vlak van de politieke organisaties, partijen en nevenorganisaties (het niveau van de militant).

Het samenspel van de verschillende factoren doorheen de tijd (van de opkomst van taalpartijen, over de opkomst van de Groenen, Extreem-Rechts en het politiseren van de blanco- en ongeldige stemmen, in relatie met het poreuzer maken van de grenzen tussen de partijen) levert volgens Elchardus wel degelijk een nieuwe breuklijn op die hij aannemelijk en begrijpelijk maakt aan de hand van de vermelde gebeurtenissen in het buitenland/ op wereldschaal. Er is volgens hem een monsterverbond ontstaan van "economisch liberale ideeën, pleidooien voor hard, egoïstisch individualisme en individuele zelfontplooiing en (...) verzuchtingen naar vaste waarden, het ophemelen van autoritaire gezagsvormen, nationalisme en etnocentrisme en zelfs min of meer discrete tolerantie van racisme. De meest opvallende en ideologisch creatieve krachten van de nieuwe coalitie waren groepen die men voorheen als elkaars tegengestelden beschouwde: enerzijds de libertaire ideologen en anderzijds de traditioneel rechtse, soms zelfs fundamentalistische bewegingen."

De nieuwe breuklijn die daarmee afgetekend wordt ligt dwars op oude (en kan daarom inderdaad nieuw genoemd worden), wat verklaart dat heel wat onderzoekers er niet in slagen ze efficiënt te herkennen of te duiden. Vaak weet men geen weg met de libertaire tendensen van het monsterverbond. Men ziet niet dat ze niet noodzakelijk in tegenstelling staan met de rechtse tendensen en ze dus wel degelijk aan dezelfde kant van de schaal moeten komen te staan.

Vervolgens past Elchardus de zo bekomen 'nieuwe schaal' die bij de nieuwe breuklijn past toe op de concrete resultaten van het attitude- en stemgedrag-onderzoek.

Tenslotte breekt hij een lans over het gebrek aan inzicht en de vooringenomenheid van de linkse/progressieve krachten die daardoor gedoemd zijn reactief (en dus steeds meer buitenspel) te blijven. Het grootste verwijt dat Elchardus ze aansmeert is hun weigering de waarden en normen naar waarde te schatten. A.h.w. de gehele zachte sector (van de waarden: solidariteit e.d.) werden/worden op een hautaine wijze afgedaan. En dat breekt links nu zuur op. Maar deze conclusies en de stellingen die Elchardus daarrond heeft ingenomen zijn ondertussen al doorgedrongen tot het grote publiek. Dat neem ik aan, Elchardus werd daarover al meermaals aan het woord gelaten in de media en zelfs minister van Binnenlandse Zaken, Touback verwijst naar Elchardus. En als Touback al zijn zegje heeft gedaan, dan hoeft ik dat hier niet meer.

Ik gebruik de mij toegemeten ruimte liever om in te gaan op een ander interessant punt van Elchardus' uiteenzetting. Hij gaat er slechts zijdelings op in, en inderdaad is zijn werk niet de geschikte plaats om dat anders te doen, maar het is wel cruciaal; zeker in het licht van onze probleemstelling, de (on-)mogelijkheden van de opiniepeilingen en het ge- of misbruik daarvan. Ik doel op het betekenisvormend karakter van de begrippen. Op p. 4 van het werk (ik gebruik een 'Voorlopige Versie': TOR 1993/6, VUB Centrum voor Sociologie) gaat hij in op het probleem dat men al te vaak nieuwe breuklijnen met oude categorieën benadert; ze probeert te vatten met oude bepalingen in oude denkkaders. Dat belemmert het (in-)zicht; het maakt de dingen onzichtbaar en ondenkbaar. En dat is wat zo vaak gebeurt; als de realiteit zich desondanks toch laat gelden dan moet men wel schrikken! Men heeft het immers niet zien aankomen. Hier gaat het dus over de constructie van de werkelijkheid (of net niet) en door middel van de constructie van betekenissen (of net niet) en de spanning daarvan tegenover de 'brute werkelijkheid' (Patricia de Martelaere ('Een verlangen naar ontroostbaarheid. Over leven, kunst en dood' 1993, Meulenhoff-Kritak) heeft daar prachtig vulgariserend over geschreven).

Het heeft ook te maken met bepaalde geschiedenisopvattingen (nun ja) die geen oog hebben voor betekenisverschuivingen en historische gebeurtenissen denken te kunnen beschrijven aan de hand van hedendaagse begrippen; onhistorische geschiedenisopvattingen a.h.w. Of met een soort ethnocentrisme, eurocentrisme (vooral) of paternalisme dat dingen 'buiten' (buiten de tijd, in het geval van geschiedenisopvattingen, of buiten m.b.t. de plaats) volgens een eigen huishoudelijk reglement wil beschrijven. Dat, en haar tegendeel (het historisch en/of cultureel relativisme) en de spanning tussen beide; het lijkt

mij uitermate boeiend om dat in de politieke- en maatschappelijke analyses (we moeten toch iets doen op de trein naar Brussel) te betrekken. Wellicht is het ook efficiënter dan de zoveelste statistiek door te nemen. Het is echter niet vrijblijvend.

Jaak Perquy

Jaak Billiet. Ondanks Beperkt Zicht. Studies over waarden, ontzuiling en politieke veranderingen in Vlaanderen. 1993. VUBPRESS, Brussel, i.s.m. het Sociologisch Onderzoeksinstituut van de K.U.Leuven, 203 p.

Mark Elchardus. Gekaapte Deugden. Over de nieuwe breuklijn en de zin van limieten. Voorlopige Versie. Tempus Omnia Revelat. VUB-Centrum voor Sociologie. 1993/6. 23 p.

M.Swynegedouw, J.Billiet, A. Carton en R. Beerten (red.). Kiezen is Verliezen. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. 1993. ACCO Leuven-Amersfoort. 255 p.

Rivaliteit en zelfgenoegzaamheid in de Griekse cultuur.

In *Autarkeia* kijkt Willy Coolsaet met zijn bril van filosoof van de eindigheid naar de archaische en antieke Griekse cultuur. Hij analyseert hun heldenepossen (Homeros, Hesiodos), hun tragedies (Sofokles, Aischulos, Euripides) en hun redenaars (van Socrates tot Epicurus). Hiermee valt het boek uiteen in drie even grote delen, waarbij Coolsaet heel chronologisch te werk gaat. Doorheen die geschiedenis outwaart hij een rode draad, een idee, die niet onschuldig is en nog tot op vandaag onze westerse beschaving beheerst. Het theoretische ideaal dat onze westerse wetenschap beheerst, spreidt nog evenzeer als bij de klassieke Grieken een fundamentele zelfgenoegzaamheid tentoon. Deze inherente zelfgenoegzaamheid perverteert de leefwereldlijke menselijke verhoudingen, reduceert deze tot verwerpelijke tekenen van de interdependentie van mens en wereld.

Ambigüiteit van de vrij(blijvend)e activiteit.

Ondanks de saaie schrijfstijl, de vele herhalingen, de storende verwijzing naar een ongepubliceerd essay in de allereerste voetnoot, de mateloze opeenstapeling van citaten en de anti-climax van het besluit, poot Willy Coolsaet in *Autarkeia* niettemin een interessante hypothese neer. De ambigüiteit van het theoretische ideaal van de klassieke Grieken dat als reactie op het brute rivaliteitsideaal van de antieke Grieken de zelfgenoegzaamheid niet loslaat maar integendeel ten top drijft. En wat meer is, ditzelfde theoretische ideaal blijft zich in onze westerse cultuur tot op heden als het wonderglijmiddel voor alle problemen manifesteren. Een interessante bijdrage tot de hedendaagse postmoderne kritiek op de primauteit van het theoretische denken als *vrij(blijvend)e activiteit*.

De verering van de heldenfiguur, de rivaliteit en de drang naar roem en eer bij de antieke Grieken zijn zelfgenoegzaam in die zin dat enkel gestreefd wordt naar de erkenning door de ander door middel van strijd en oorlog. (33) De deugd (*arètè*) bij uitstek is de uitmuntendheid (35) en in de competitie, de strijd, de "wil tot macht" (39), vindt de held zijn levenszin (36), die "paradoxaal tot de vernietiging van het maatschappelijk belang (leidt)" (37), omdat hij elke verantwoordelijkheid naast zich neer kan leggen (57, 79) door ze in de schoenen van de goden of het noodlot (*noira*) te schuiven.

De *competitieve*, zelfgenoegzame waarden staan duidelijk hoger gerangschikt dan de *coöperatieve*, rustige waarden, zoals rechtvaardigheid. (42) In deze *schaamte-cultuur* vormt de opinie van de groep de belangrijkste standaard (45) en elke publieke mislukking is hoedanook een blaam.

Met de opkomst van de polis, de burgergeest, gaat deze individuele zelfgenoegzaamheid echter niet verloren. "Het is nu veeleer de polis die zichzelf eert" (59). Telkens opnieuw poogt de Griek, de polis, in een zweem van "metafysisch absolutisme" (59) "het leven in absolute zin boven het leven zelf uit te heffen". Ook de politiek blijft in essentie competitie (64), waarvan "de strijd tussen de stadsstaten, de Peloponnesische oorlog, de vernietiging van Athene en het gehele verval van de Griekse cultuur" (64) getuigen.

De theoretisch-objectiverende houding (91), "de grote onverschilligheid ten overstaan van 'het goede leven'" (91) die reeds met Homeros vorm krijgt, getuigt van een fundamenteel on-besef "dat de mens de werkelijkheid *medebepaalt*" (92, 103).

De opkomst en ontwikkeling van de democratie lijkt op het eerste zicht een einde te maken aan dit ideaal van de zelfgenoegzaamheid. Niets is echter minder waar. (107) De introductie van de idee van de Wet en de democratische idee van de *gelijkheid* fungeert als *voorwaarde* van de rivaliteit (113), want in de 'politieke' "oorlog van de steden" (112) vecht elke Griek enkel met zijn gelijke (113), waardoor "het ideaal van de aristocratische en oorlogszuchtige zelfgenoegzaamheid" (114) zich in vol ornaat ontplooit in "het Atheens imperialisme" (118). "Vrijheid en overheersing" (119) gaan hier hand in hand.

De Socratisch-Platonische reactie op de rivaliteit (167) via de verheerlijking van het "zuiver theoretisch weten", de "Ideeënwereld" is niets anders dan "*zelfbeveiliging* nastrevende zelfgenoegzaamheid". Nog meer dan bij de "naïeve" antieke Grieken, ontvluchten de klassieke Grieken de leefwereldlijke realiteit. Deze bevestiging van de zelfgenoegzaamheid doorheen de "vlucht in een onwerkelijk rijk van theorie, van ideeën, van innerlijkheid, van wetenschap en kennis" (198), deze wens om "godgelijk, vrij en onsterfelijk" te zijn (206), kondigt zich reeds aan in de tragedies van Aischulos, Sofokles en Euripides. (172-206)

Socrates "heeft geen verstand van politiek" (217). "Het is alsof voor Socrates de mensen lichaamloos zijn, alsof lichamelijke belangen, behoeften, ook maatschappelijke belangen, geen bestaansrecht hebben of van zo'n ondergeschikt belang zijn dat ze in feite geen wezenlijke relatie met het goede onderhouden". (217) Voor Plato is "kennis volstrekt onlichamelijk, ongeincarneerd, ongesitueerd". (218) Zijn "grandiose sublimatie van de onmacht" (221) in zijn betrokkenheid op anderen, maakt "dat Plato niet vermag te begrijpen dat solidariteit iets is dat me zelf voor mezelf belang zou kunnen inboezemen" (222).

Terwijl Plato zijn "ver-on-sterfelijking" (226) nog aan gene zijde van het leven - d.i. in de dood - zoekt, haalt Aristoteles ze binnen in het leven, "in de wisselvallige dingen" (227). Als grote verdediger van de *theoria*, de contemplatie, de zuivere beschouwing - "die zonder nut is, en ook zonder nut hoort te zijn, wil ze 'goed' zijn" (228) - als "vrije activiteit" (228) houdt hij de zelfgenoegzaamheid echter intact. De beoefening van de "vrije activiteit" als doel op zich is de hoogste deugd (*arètè*) die alsdusdanig geluk (*eudaimonia*) brengt. (232) "Het feit van zelfgenoeg(zaam) te zijn, is wat het leven goed maakt. Het is het kenmerk van het geluk", aldus Aristoteles. (234)

Stoïcijnen (Zeno), epicuristen (Epicurus), cynici (Antisthenes), sceptici (Pyrrho), hedonisten (Aristippos), allen doen ze gretig mee, aldus Coolsaet. Met het hellenisme, na de machtsovername door de Macedoniërs, stort de polis zich in de decadentie. De burger trekt zich ontgoocheld terug "in zijn ziel, in zijn geest, in de kennis, en in een nieuwe religiositeit" (261). "We zien dat in dit tijdsgewricht - in het bestek van nog geen eeuw (tweede helft vijfde eeuw en eerste helft vierde eeuw voor onze tijdsrekening, ODC) - ongeveer alle fundamentele posities van het westerse denken ingenomen worden". (263)

De infiltratie van de 'idee' van de zelfgenoegzaamheid in onze hedendaagse "theoretisch ingestelde" (311) westerse beschaving, lijkt hiermee door Coolsaet te zijn aangetoond. Hiermee acht Coolsaet zijn maatschappij-kritische hypothese afdoende geïllustreerd. Enkele kanttekeningen dringen zich op.

Geschiedenis van een ambigu idee.

Vooreerst blijft het in grote mate de geschiedenis van een idee, die in hoofdzaak een mentaliteit van een *elite* beschrijft, waartoe de klassieke geschiedschrijving zich steeds - ten onrechte - heeft beperkt. Over de leefwereldlijke verhoudingen van de antieke of klassieke Griek in de straat rept Coolsaet met geen woord. Zelfs zijn uitwijding over de opvoeding, het wedstrijd karakter en de seksualiteit(sbeleving) van de antieke Grieken (p.127-160) blijft in hoofdzaak een elitaire aangelegenheid. Aan een meer structuralistische aanpak à la Bataille of Foucault heeft Coolsaet blijkbaar geen boodschap. Toegegeven dat ideeën en denkbeelden in grote mate een weerspiegeling zijn van de heersende machtsverhoudingen in een samenleving, volstaat de beschrijving van de ontwikkeling van een idee - waarbij dan nog andere ideeënstromingen worden geschuwd - echter geenszins om de vergelijking met de hedendaagse westerse realiteit te kunnen doorstaan.

Medeplichtig of schatplichtig?

Als oud-leerling van de kring rond Rudolf Boehm, waarvan Willy Coolsaet als trouwe adept deel uitmaakt en als hoofd van de vakgroep wijsbegeerte en moraalwetenschap de fakkel van Boehm heeft overgenomen, koesterde ik dan ook hoge verwachtingen. De ontgoocheling was er niet minder om. Niet alleen tipt Coolsaets *Vernunft* aan gene zijde aan dat van Boehm, maar komt hij alsnog niet verder dan de zoveelste vulgarisatie van de Boehmiaanse omkeringsidee. Niet dat deze fundamentele omkering van de *verhouding* van doel en middel een dooddoener is, wel integendeel, maar omwille van de verabsolutering van het mechanisme en de zelfgenoegzaamheid (of is het paranoïa?) waarmee volgeling Coolsaet dit beginsel hanteert.

Hiervoor haalt hij bovendien tal van meesterdenkers aan zoals Heidegger, Arendt, Bataille, Veyne, Foucault en Huizinga om ze vervolgens met een schoolmeesterachtig tikje op hun 'medeplichtigheid' aan de cultivering van deze zelfgenoegzaamheid te wijzen. We citeren:

"Bataille hoort thuis in de geschiedenis van *het ideaal van de zelfgenoegzaamheid* - die hij soevereiniteit noemt.(...) Een zelfgenoegzaamheid die zwalpt van een rivaliteit die zich boven de anderen wil verheffen naar een contemplatieve houding" (p.32)

"Hannah Arendt betreurt dat het *energeia*-karakter van het (politieke, ODC) handelen verloren gaat" (p.65) "Hannah Arendt lijkt niet te beseffen dat er naast de *handelings-energeia* ook een *proces-energeia* bestaat, beide met elkaar in overeenstemming voor zover ze doel-middelverdraaiingen zijn" (p.66)

In een passage over het agonale en het spel citeert Coolsaet vervolgens Johan Huizinga om hem vervolgens een tik op de vingers te geven. "Men ziet hoe Huizinga zich inschrijft in het eeuwenoude *voooroordeel* van het *energeia*-ideaal." (134) "Huizinga noemt het spel om roem en eer een fundamentele menselijke behoefte." (136) "Hij ziet niet dat de zelfgenoegzaamheid wezenlijk een gevoel van macht impliceert (...) en dat daarbij de macht als het doel zelf fungeert." (136)

In het stuk over het evergetisme of het mecenaat laat Coolsaet niet na ook Veyne te hekelen. "Een moeilijk punt bij Paul Veyne is dat hij nog zelf lijkt vast te zitten aan de eeuwenoude en tegelijk zo moderne "vrij activiteit" of *zelfgenoegzaamheid*." (p.139-140) "Veyne roept in feite het kapitalistische produceren om te produceren tot een universeel feit uit. (...) Veyne wil dus nogmaals de *perversie* die hier werkt, niet zien." (p.149)

In zijn uitwijding over de knapenliefde gebaseerd op het omvangrijke werk van Foucault omtrent de geschiedenis van de seksualiteit stelt Coolsaet: "Het is de vergeestelijking van de zelfgenoegzaamheid. We zien niet dat Foucault hier ook maar een enkele kritische opmerking maakt. Is het omdat hij ook nog zo 'modern' denkt als Plato, en meent dat de liefde inderdaad het narcistische cultiveren van de oneindigheid van de liefde of van het liefdesverlangen is?" (p.158)

Zelfs en vooral Heidegger moet het in al zijn *gelatenheid* ontgelden: "Moeiteloos stellen we in Heideggers uiteenzetting het pathos of de pathologie van de heldhaftige zelfgenoegzaamheid vast." (p.193) "De latere Heidegger zal het zijn *laten zijn*. Hij zal gelatenheid en niet langer opstandigheid prediken. (...) De omkering van de leefwereldlijke verhoudingen echter blijft gehandhaafd." (p.194)

Condition humaine.

Tenslotte valt Willy Coolsaet in al zijn ijver - raar maar waar - in zijn eigen val. Ook hij maakt zich schuldig aan een perverterende reductie van de leefwereldlijke complexiteit.

De complexiteit van de hedendaagse realiteit laat zich niet enkel verklaren vanuit de zogenaamde destructieve drijfveer van het theoretische ideaal. Als hij ons op het hedendaagse belang van solidariteit in de menselijke verhoudingen wil wijzen (p.13), dan volstaat het niet naar onze Griekse wortels te graven om fenomenen als "oorlog, nationalisme en totalitarisme" (p.311) te verklaren. Mensen proberen wel degelijk dagelijks iets te *doen* aan de 'leefwereldlijke' problemen, een leefwereld die door toedoen van de hedendaagse communicatietechnologie nu meer dan vroeger de hele aardomtrek omhelst. Dat daarbij als drijfveer een mix van eigenbelang (zelfgenoegzaamheid?) en algemeen belang (solidariteit?) speelt, is eigen aan de *condition humaine*. Daar is niks 'verkeerd' aan, zolang men er zich maar van bewust is en zolang de doelstellingen (geweldloosheid, solidariteit,...) die men voor ogen houdt niet verabsoluteerd of op de lange baan geschoven worden (d.i. in een of ander hiernamaals geprojecteerd) of de middelen (wetenschap, technologie, economie) zélf als de 'nieuwe goden' verheerlijkt worden.

Olivier De Cock

Willy Coolsaet, Autarkeia. Rivaliteit en zelfgenoegzaamheid in de Griekse cultuur, Kok Agora, Kampen, 1993.

Marxistische economie.

Goede inleidingen in de marxistische economie zijn schaars. De meeste van dergelijke handboeken zijn vrijwel onleesbaar omdat ze te abstract zijn ofwel omdat er iets niet klopt met het soms nogal simplistisch gepresenteerde feitenmateriaal. Auteur van goede inleidingen is Jacques Gouverneur, een professor aan de UCL. Van hem hadden we al een 'Elements d'économie politique marxiste' (1978). Dat werk heeft hij onlangs grondig herwerkt tot 'Les fondements de l'économie capitaliste'. De ondertitel luidt 'Introduction à l'analyse économique marxiste du capitalisme contemporain'. Deze verduidelijking is geen overbodige luxe, want Gouverneur beperkt zich niet enkel tot het samenvatten van Marx' economische geschriften, maar poogt ook de hedendaagse kapitalistische werkelijkheid met de nodige 'rigueur' aan de hand van marxistische begrippen uit te leggen.

Omdat het hier om een handboek gaat, worden vooral de basisbegrippen stap voor stap uitgelegd en wordt de analyse van de kapitalistische werkelijkheid geactualiseerd. Gouverneur waarschuwt daarom de lezer dat hij geen 'orthodoxe' studie heeft geschreven, maar zich de vrijheid heeft genomen om hier en daar de marxistische terminologie te amenderen. Die amendementen betreffen vooral concepten zoals waarde, waar en produktieve arbeid. In een aanhangsel licht hij dat ook toe. Dat is belangrijk, want, voorwie het nog niet weet, in dit ezelsbruggetje van de marxistische economie zitten heel wat voetangels en dito schietgeweren. Marx heeft vroeger wel mooie modellen uitgetekend, maar daarmee was in concreto nauwelijks te werken. Het zou voldoende zijn om aan een gevorderd student in de marxistische economie de opdracht te geven om de geproduceerde totale meerwaarde in België in een gegeven jaar (op voorwaarde dat we over de nodige statistische gegevens beschikken) te berekenen, om tot de paradox te komen dat dit een onmogelijke opgave is. Is die 'meerwaarde' gelijk aan de 'gerealiseerde meerwaarde'? En wat met de niet-gerealiseerde meerwaarde?

Gouverneur heeft in deze versie van zijn handboek aan al dat soort problemen een mouw proberen te passen door de 'indirecte maatschappelijke arbeid' in te voeren, waardoor ook de diensten en de kosten gemaakt in de circulatiesfeer in rekening worden gebracht. Wie de babelse spraakverwarring in de oude debatten over produktieve en niet-produktieve arbeid nog vers in

het geheugen heeft, zal blij zijn dat Gouverneur dit begrip totaal heeft losgekoppeld van het definiëren van de sociale klassen. Ook zet Gouverneur de 'tendiële wet van de daling van de winstvoet' op de helling met het argument dat de mechanisering (beter zou zijn: automatisering) contradictorische effecten heeft op zowel de samenstelling van het kapitaal als op de winstvoet. En zo heeft Gouverneur nog wat meer van die handige correcties in huis die de marxistische economische theorie wat meer acceptabel maakt en vooral bruikbaar voor een concrete analyse van de hedendaagse kapitalistische werkelijkheid.

Indien we deze herwerkte versie van Gouverneurs handboek naast de oude versie leggen, dan is er ontegenzeggelijk sprake van vooruitgang. Niet dat die eerste versie een uitgesproken zelfgenoegzame toonzetting had, maar wel dat zijn eerste boek soms op twee gedachten tegelijk hinkte door er ook nog eens een empirische analyse van de Belgische economie in de periode 1960-1973 aan vast te plakken. In deze nieuwe versie van het handboek treffen we meer consistentie aan en er wordt met veel meer zorg ingegaan op de problematiek van de micro-economische werkelijkheid. We weten het allemaal. De marxistische economen waren altijd erg vlot in het aan elkaar rijmen van macro-economische schema's. Maar kenden ze wel het ABC van het kapitalisme in zijn meest praktische variant? Het kapitalisme kan zichzelf alleen maar reproduceren door ook de meerwaarde te realiseren en dat gebeurt nu eenmaal vooral via 'marktgedrag'. Waar die meerwaarde gerealiseerd wordt en hoe die verdeeld wordt over allerlei 'dienstverleners' van het kapitaal (advocaten, wisselagenten, automatiseerders, adviseurs, arbeidssociologen) doet er in feite niet toe. Dat laatste heeft Gouverneur in dit handboek goed begrepen. Daarom kan hij ook een antwoord formuleren op de retoriek van de zogenaamde 'aanbod-economen'.

In een bondig hoofdstuk legt Gouverneur tevens uit hoe het zit met de buiten de sfeer van de markt gehouden collectieve diensten verzorgd door de staat.

Toch heeft Gouverneur een en ander laten liggen in dit boek. Zo missen we de problematiek van de welvaartsstaat. Immers, als we ervan uitgaan dat de arbeidskracht een koopwaar is, ook al zij het dan met een speciale eigenschap, dan toch zou het mooi zijn geweest om na te gaan in welke mate het uitschakelen van de absolute werking van de arbeidsmarkt door allerlei regelingen om een arbeidsloos inkomen te verwerven, bekeken moet worden

door een marxistische bril. Dat zou een bijkomend hoofdstuk hebben gevergd. En de auteur heeft al moeten snoeien in zijn betoog. Maar omdat hij Marx heeft willen actualiseren, had juist dit thema niet mogen ontbreken. Nu krijgen we verkeerdelijk de indruk dat de koopwaar 'arbeidskracht' niet onderworpen is aan de aanbodzijde.

André Mommen

Jacques Gouverneur, Les fondements de l'économie capitaliste. Introduction à l'analyse économique marxiste du capitalisme contemporain, Parijs: L'Harmattan, Brussel: Contradictions, 1994, 271 p. 600 Fr.

SIGNALEMENT

Vlaams Blok

Hugo Gijssels wil ons nog eens de ogen laten openen voor het Zwarte Gevaar. Enigszins sterker gestructureerd dan in vorige gelijkaardige publicaties (het werkje is dan ook o.m. bedoeld als handboek bij syndikale kadervorming) en geruggesteund door een heus "leescomité" bezorgt Gijssels opnieuw een aanzienlijke hoeveelheid maar grotendeels reeds bekend feitenmateriaal. Gijssels is een verslaggever en pretendeert niet de sterke analist te zijn, hij schetst voortreffelijk hoe het Vlaams Blok op een golf rijdt, maar hoe die golven er precies uitzien en waarom ze zo hoog opspatten, dat komen we van de auteur niet te weten. 'Open je ogen...' kwam tot stand dankzij de medewerking van de Socialistische Gemeenschappelijke Actie en dat is niet onopvallend. (RC)

Hugo Gijssels, Open je ogen voor het Vlaams Blok ze sluit, Leuven: Kritak, 1994, 222 p.

Links

Eind december 1992 organiseerde het Instituut de Sociologie aan de ULB (o.l.v. Jacques Nagels) een verdienstelijk, meerdaags en internationaal colloquium over de situatie van de linkerzijde in Europa. 'La Gauche face aux mutations en Europe', onder redactie van Pascal Delwit en Jean-Michel De Waele, is de neerslag van dit initiatief. Links heeft in de voorbije jaren wel met meer mutaties geworsteld, aan onderwerpen voor onderzoek en discussie was onder vermelde titel dan ook niet echt gebrek: de sociaal-economische crisis en verschuivingen, de ontwikkeling van de Europese Gemeenschap, de Wende en de verdwijning van de Muur, de eenmaking van Duitsland, de ecologische bewustzijns golf... Het boek (en het colloquium) besteedt niet alleen aandacht aan de Westeuropese linkerzijde, ook de ontlukkende Centraal- en Oosteuropese sociaal-democratie werd verkend in 'La gauche face aux...'; en niet alleen de sociaal-democratie of de vakbonden passeren de revue, het boek onderzoekt ook de evoluties in de standpunten van diverse Westeuropese communistische partijen. (RC)

La Gauche face aux mutations, Pascal Delwit en Jean-Michel De Waele (eds.), Brussel: ULB, 1993, 218 p.